
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 005.95

Я. В. Лісун, к.е.н., доцент

**МОНІТОРИНГ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ
ЯК ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ**

Анотація. У статті досліджено внутрішні та зовнішні прояви соціальної відповідальності бізнесу. Представлено статистичну інформацію, що характеризує тенденції розвитку бізнес-середовища та є основою для оцінки рівня соціальної поведінки бізнес-структур у сучасних умовах.

Ключові слова: соціальна відповідальність, внутрішнє та зовнішнє середовище бізнесу, галузеві тенденції, індикатори розвитку соціальної відповідальності.

Я. В. Лисун, к.э.н., доцент

**МОНІТОРИНГ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ БИЗНЕСА
КАК ОСНОВА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ**

Аннотация. В статье исследованы внутренние и внешние проявления социальной ответственности бизнеса. Представлена статистическая информация, характеризующая тенденции развития бизнес-среды и является основой для оценки уровня социального поведения бизнес-структур в современных условиях.

Ключевые слова: социальная ответственность, внутренняя и внешняя среда бизнеса, отраслевые тенденции, индикаторы развития социальной ответственности.

Ya. V. Lisun, candidate of economic sciences, associate professor

**MONITORING OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS AS THE BASIS FOR
SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ECONOMICS**

Abstract. The author of the article investigates the internal and external manifestations of business social responsibility. The statistical information is presented, which characterized the trends of the development of business environment and it is the basis for assessment of the level of social behavior of business structures in the current conditions.

Keywords: social responsibility, internal and external business environment; industry trends; indicators of development of social responsibility.

Актуальність теми дослідження. Вирішальна роль у забезпеченні соціальної відповідальності в економіці належить бізнесу. Бізнес, як сукупність суб'єктів господарювання, що є платниками податків, забезпечує поповнення бюджету і визначає фінансову складову соціального захисту та відповідальності на рівні держави.

Постановка проблеми. Порівняно з відносинами на рівні «роботодавець – працівник» всередині підприємства, менш дослідженою залишається площина «бізнес – суспільство» як арена взаємодії та зобов'язань. Тому потребують подальшого дослідження галузеві тенденції щодо вирішення суспільно значущих проблем, які складають предмет соціальної відповідальності бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним аспектам соціальної відповідальності за напрямками партнерства, зайнятості, екології, якості трудового життя, організаційно-управлінської взаємодії присвячені наукові розробки вітчизняних вчених, таких як: О. О. Герасименко, О. А. Грішнова, О. А. Даниленко, А. М. Колот, В. М. Петюх, Л. І. Федулова [1]. Розробкою методології формування та функціонування системи соціальної відповідальності бізнесу займаються Д. Д. Чумаков, М. М. Мартиненко, Н. М. Ушакова, О. М. Петров, Н. А. Супрун, Т. М. Литвиненко та ін. [2].

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Постановка завдання. Соціальна відповідальність бізнесу, як основа сталого розвитку економіки, потребує розробки механізму її формування та використання різних форм, методів та напрямів, залежно від соціально-економічного стану підприємства, галузі, регіону, економіки в цілому.

Метою дослідження є виявлення загальних соціально-економічних галузевих тенденцій як індикаторів прояву соціальної відповідальності бізнесу. Досягнення поставленої мети потребує вирішення ряду завдань:

- визначення місця бізнесу у формуванні соціальної відповідальності на галузевому та загальноекономічному рівнях;
- узагальнення досвіду впровадження систем менеджменту, відповідно до міжнародної практики стандартизації, як основи для оцінювання соціальної відповідальності бізнесу;
- моніторинг галузевих показників прояву зовнішньої соціальної відповідальності бізнесу за напрямками: природоохоронна діяльність, якість продукції та захист прав споживачів, підтримка соціально незахищеного населення, житлово-комунального господарства;
- моніторинг галузевих показників прояву зовнішньої соціальної відповідальності бізнесу за напрямками: безпека праці, стабільність та достатність оплати праці, розвиток людських ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна відповідальність бізнесу (СВБ) є основою формування сталого розвитку економіки, розвитку суспільства, підвищення рівня якості життя. Соціальну відповідальність бізнесу слід розуміти як відповідальність підприємства за вплив рішень та дій на суспільство, навколишнє середовище шляхом прозорості та етичної поведінки, яка: сприяє сталому розвитку, у т.ч. здоров'ю та добробуту суспільства; враховує очікування зацікавлених сторін; відповідає чинному законодавству та міжнародним нормам поведінки [2, с. 5]. Соціальна відповідальність бізнесу – це зобов'язання, які добровільно беруть на себе компанії, підприємства, бізнес-групи для вирішення суспільно значущих проблем, як у межах самої бізнес-спільноти, так і за її межами, тобто на виробничому, муніципальному, регіональному, національному та глобальному рівнях [2, с. 5].

Отже, бізнес як економічне явище є посередником, що зосереджує, поєднує та представляє: інтереси кожної особистості, як найманого працівника на рівні підприємства; інтереси держави, як сукупність підприємств, що здійснюють відповідні види економічної діяльності та формують галузеву структуру національної економіки. Саме тому соціальна відповідальність бізнесу (СВБ) може бути продемонстрована у внутрішньому та зовнішньому проявах.

До зовнішньої СВБ відносять програми, дії та заходи, які не в повному обсязі регулюються чинним законодавством, а реалізуються в межах прийнятих суспільних норм. До цієї групи соціальної відповідальності слід віднести:

- природоохоронну діяльність;
- випуск якісної продукції як відповідальність перед споживачами товарів та послуг;
- підтримку соціально незахищених верств населення, підтримку материнства та дитинства, збереження й розвиток житлово-комунального господарства, об'єктів культурно-історичного та релігійного призначення;
- добросовісну ділову практику через втілення, впровадження та поширення чесних ділових стосунків між постачальниками, бізнес-партнерами і клієнтами підприємства;
- допомогу в ліквідації наслідків стихійного лиха, екологічних і техногенних катастроф шляхом забезпечення постраждалих необхідними речами, надання транспортних послуг, матеріальної допомоги через перерахування коштів до спеціальних фондів [2, с. 9].

Підприємствам важливо інформувати громадськість та бізнес-партнерів про свою соціальну активність, що створює ряд ефектів: зміцнює комунікації між підприємством та зацікавленими сторонами; сприяє залученню інвестицій та збільшує капіталізацію бізнесу; стимулює підприємництво, інновації та розвиток бізнесу; демонструє соціальні цінності, підвищує поінформованість співробітників підприємства, сприяє розвитку компетенцій працівників [1, с. 59].

Соціальна відповідальність бізнесу потребує кількісного виміру та використання статистичної бази як основи для її моніторингу, управління та розвитку на виробничому, муніципальному, регіональному, національному та глобальному рівнях. Показником функціонування системи СВБ, що

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

підтверджує системність соціальної відповідальності та масштаби її поширення на галузевому рівні, є ступінь впровадження на підприємствах відповідних систем менеджменту [3], створених відповідно до міжнародних стандартів ISO 9000, OHSAS 18000, ISO 14000, SA 8000 (табл. 1).

Таблиця 1

Показники СВБ та запровадження міжнародних стандартів ISO 9000, OHSAS 18000, ISO 14000

Назва показника	2005	2010	2011	2012	2013
Природоохоронна діяльність					
Викиди забруднюючих речовин, тис. тонн	4464,1	4131,6	4374,6	4335,3	4295,1
Сертифікати ДСТУ ISO 14001	32	92	92	119	126
Випуск якісної продукції					
Індекси промислової продукції	103,1	111,2	108,0	99,5	95,7
Сертифікати ДСТУ ISO 9001	1218*	2660	2660	3002	3244
Забезпечення належних умов праці					
Кількість працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, тис. осіб	1309,4	–	1283,3	–	1186,7
Сертифікати ДСТУ OHSAS 18001	–	21	21	26	33

Джерело: складено автором на основі [3; 5, с. 56, 24].

Найбільшої популярності за кількістю консультацій, станом на 2011 р., набула сертифікація систем управління якістю згідно зі стандартом ДСТУ ISO 9001 (860 консультацій); систем екологічного управління згідно зі стандартом ДСТУ ISO 14001 (78 консультацій); систем управління гігієною та безпекою праці згідно зі стандартом ДСТУ OHSAS 18001 (38 консультацій); систем управління якістю харчових продуктів згідно зі стандартом ДСТУ ISO 22000 (223 консультації в харчовій промисловості) [3]. У 2011 р. надано 53 консультацій щодо інтегрованих систем управління, на основі вищезазначених стандартів.

Такі прояви зовнішньої відповідальності бізнесу, як: підтримка бізнесом соціально незахищених верств населення; підтримка материнства, дитинства; збереження та розвиток житлово-комунального господарства є напрямками соціальної відповідальності, що реалізуються в межах прийнятих суспільних норм. Актуальність таких програм та заходів підтверджують статистичні дані (табл. 2).

Таблиця 2

Показники СВБ за напрямом соціальної захищеності, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства

Напрями та показники СВБ	2005	2010	2011	2012	2013
Материнство, дитинство					
Сумарний коефіцієнт народжуваності (кількість дітей, народжених 1 жінкою)	1,2	1,4	1,5	1,5	1,5
Кількість місць у будинках-інтернатах для інвалідів-дітей	8,8	8,1	8,0	7,9	7,6
Кількість місць у будинках-інтернатах для громадян похилого віку та інвалідів-дорослих	48,3	50,3	50,4	50,2	50,8
Соціально незахищені верстви населення					
Охорона здоров'я					
Кількість хворих на алкоголізм, тис.	57,0	42,7	40,7	39,4	37,8
Кількість хворих на наркоманію, токсикоманію, тис.	87,9	80,6	79,8	79,0	77,6
Кількість хворих на туберкульоз, тис.	103,2	78,6	70,7	61,7	47,6
Кількість ВІЛ-інфікованих, хворих на СНІД, тис.	62,9	110,5	120,2	129,3	139,7
Зайнятість населення					
Рівень безробіття, % до економічно активного населення	7,2	8,1	7,9	7,5	7,7
Житлово-комунальне господарство					
Весь житловий фонд, млн м ²	1046,4	1079,5	1086,0	1094,2	1096,6
Житлова площа у середньому на одного жителя, м ²	22,0	23,3	23,5	23,7	23,8

Джерело: складено автором на основі [5, с. 192, 203-208, 229; 11, с. 410].

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Отже, потребує розвитку захист материнства та дитинства, про що свідчить низький сумарний коефіцієнт народжуваності (за 2005-2013 рр. збільшився з 1,2 до 1,5). Потребують фінансової підтримки з боку бізнес-структур соціально незахищені верстви населення, що страждають на алкоголізм, наркоманію, туберкульоз (за 2005-2013 рр. спостерігається зниження показників захворюваності). Також необхідно сприяти зайнятості населення, знижуючи рівень безробіття, який станом на 2013 р. становив 7,7%.

До внутрішньої СВБ відносять ділову практику щодо власного персоналу, тобто все те, що стосується розвитку людського капіталу на підприємстві, а саме: безпеку праці (табл. 3, 4); стабільну виплату заробітної плати; забезпечення належного рівня соціально значущої заробітної плати, яка б давала змогу утримувати сім'ю, дітей та забезпечувати споживчий попит та гідну старість (табл. 5); додаткове медичне та соціальне страхування працівників; розвиток людських ресурсів через навчальні програми та програми підготовки й підвищення кваліфікації кадрів (табл. 6); професійна перепідготовка, сприяння у працевлаштуванні, здійснення компенсаційних виплат працівникам, які потрапили під скорочення штатів та ін.

Станом на 2013 р. у невідповідних санітарно-гігієнічних умовах працювало 29,5% працівників за всіма видами економічної діяльності; у промисловості – 35,8%, зокрема у харчовій промисловості – 13,9%, у легкій промисловості – 8,3%; у будівництві -20,9%. Зазначені тенденції щодо умов праці спостерігаються при зменшенні облікової кількості штатних працівників за видами економічної діяльності (табл. 3).

Таблиця 3

Кількість працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, % до облікової кількості штатних працівників

Назва показника	2007		2009		2011		2013	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Усього	1512,1	27,5	1309,4	27,8	1283,3	28,9	1186,7	29,5
Промисловість, в т.ч.	1161,4	34,9	996,8	35,0	990,4	36,0	918,5	35,8
- виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	67,8	15,0	59,4	15,3	54,8	14,8	48,8	13,9
- легка промисловість	11,7	9,2	8,2	8,2	8,6	8,7	6,8	8,3
Будівництво	95,1	19,0	70,5	19,9	57,6	22,1	42,9	20,9

Джерело: складено автором на основі [4, с. 266; 6, с. 399; 10, с.381; 11, с.380-381, 391].

Умови праці впливають на стан здоров'я працівників та, крім іншого, є фактором забезпечення продуктивності праці (табл. 4).

Таблиця 4

Використання фонду робочого часу найманих працівників за видами економічної діяльності

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Усього за видами економічної діяльності, %	87,4	86,6	83,4	85,5	87,1	87,4	87,8
Промисловість, % в т.ч.	85,2	83,8	78,2	82,5	84,5	84,7	84,5
- виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, %	87,6	87,1	83,5	85,6	87,3	87,9	88,0
- легка промисловість, %	82,7	82,9	75,4	81,2	83,6	83,5	83,4
Будівництво, %	87,9	85,6	71,0	76,0	82,8	83,1	84,3

Джерело: складено автором на основі [6, с.390-391; 8, с.386-387; 10, с.378- 379; 11, с. 369-370].

Сучасний ринок праці є комплексом взаємовідносин між найманими працівниками та роботодавцями, суб'єктами та органами сторін за участі держави (органів законодавчої та виконавчої влади), що пов'язанні з найманням, використанням, відтворенням робочої сили та спрямовані на забезпечення високого рівня і якості життя особистості, колективів, суспільства. Стан здоров'я, продуктивність праці є одними з факторів, що визначають розмір заробітної плати. Стабільна виплата заробітної плати та забезпечення належного рівня соціально значущої заробітної плати, яка б давала змогу

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

утримувати сім'ю, дітей та забезпечувати споживчий попит та гідну старість є одним з першочергових напрямів реалізації СВБ (табл. 5).

Індикатори рівня заробітної плати на галузевому рівні підтверджують неналежне забезпечення рівня соціально значущої оплати праці. Так, у 2013 р. сукупні витрати домогосподарств (3781,1 грн) перевищують середньомісячний рівень заробітної плати, що є свідченням її недостатнього рівня (табл. 5). Наявні тенденції зменшення заборгованості з виплати заробітної плати суттєво не покращують ситуацію.

Таблиця 5

Показники-індикатори внутрішньої СВБ щодо оплати праці

Напрями та показники СВБ	2006	2009	2010	2011	2012	2013
Забезпечення належного рівня соціально значущої заробітної плати						
Сукупні витрати домогосподарств, грн	1229,4	2754,1	3072,7	3456,0	3591,8	3781,1
Середньомісячна номінальна заробітна плата усього, грн, в т.ч.	1041	1906	2239	2633	3026	3265
Промисловість, грн	1212	2117	2580	3120	3500	3763
- виробництво харчових продуктів, напоїв, грн	986	1777	2137	2541	2893	3110
- легка промисловість, грн	653	1052	1338	1611	1751	
Будівництво, грн	894	1511	1754	2251	2491	2702
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів, грн	898	1565	1874	2342	2704	3010
Освіта, грн	806	1611	2722	3036	3415	3702
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	658	1307	1628	1774	2202	2367
Стабільність виплати заробітної плати						
Співвідношення суми заборгованості з виплати з/п та фонду оплати праці, %	-	6,2	4,3	3,0	2,5	2,2

Джерело: складено автором на основі [4, с. 243, 246; 5, с. 183].

Важливою складовою внутрішньої СВБ є розвиток людських ресурсів, корпоративне навчання через програми підготовки й підвищення кваліфікації. Перепідготовка здійснюється з метою одержання нової спеціальної освіти чи нової професії, відповідно до потреб підприємства, як представника бізнесу на виробничому рівні. Аналізуючи період 2007-2013 рр., навчання новим професіям всього за видами економічної діяльності в цілому скоротилося з 310,6 тис. осіб до 196,9 тис. осіб. Зниження зазначеного показника майже удвічі спостерігається у промисловості, будівництві, торгівлі. Поступово розвивається підвищення кваліфікації працівників (табл. 6).

Позитивна динаміка внутрішньої СВБ щодо розвитку людських ресурсів спостерігається у сфері освіти, для якої навчання та підвищення кваліфікації складає основу функціонування (табл. 6).

Таблиця 6

Показники-індикатори внутрішньої СВБ щодо розвитку людських ресурсів через програми підготовки й підвищення кваліфікації

Напрями та показники СВБ	2007	2009	2010	2011	2012	2013
Навчилися новим професіям, тис. осіб						
Усього	310,6	209,3	216,5	230,0	218,4	196,9
Промисловість	217,5	147,3	155,9	158,5	149,5	138,1
Будівництво	14,0	7,5	7,4	7,5	6,8	7,8
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів	9,3	6,0	5,8	6,9	7,2	4,7
Освіта	2,0	1,8	2,3	2,1	2,3	2,3
Підвищили кваліфікацію, тис. осіб						
Усього	1071,2	890,4	943,9	978,4	1016,5	1020,9
Промисловість, в т.ч.	431,2	351,5	389,9	399,1	402,7	403,3
Будівництво	21,6	14,0	14,4	14,1	15,8	17,9
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів	13,9	10,6	11,7	13,5	14,6	13,5
Освіта	153,7	159,3	162,0	177,7	181,8	180,4

Джерело: складено автором на основі [4, с. 72, 78; 6, с.393; 8, с.383; 10, с.375; 11, с.366].

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Висновки. Результати моніторингу показників соціальної відповідальності бізнесу свідчать, що саме розвиток соціального чинника є основою сталого розвитку економіки. Необхідним є використання комплексного, системного, ситуативного підходів до розвитку соціальної відповідальності бізнес-структур. Досягнення позитивного соціально-економічного ефекту в галузевому масштабі можливе лише в результаті реалізації конкретних дій та програм на рівні конкретного підприємства та організації. На нашу думку, вирішальними чинниками цього процесу стають лідерство керівництва, підприємницькі здібності, професіоналізм, відповідальність, самодисципліна кожного найманого працівника при здійсненні своїх посадових обов'язків. Дотримання зазначених принципів сприятиме розвитку партнерства, стабілізації економічної ситуації та рівня життя.

Література

1. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: монографія / [А. М. Колот, О. А. Грیشнова та ін.]; за наук. ред. д.е.н., проф. А. М. Колота. – К. : КНЕУ, 2012. – 501 с.
2. Методичні рекомендації щодо формування та впровадження в Україні системи соціальної відповідальності бізнесу (виробничий рівень) [Електронний ресурс] / [розроб. Мельник С.В., Чумаков Д.Д., Ушакова Н.М. та ін.]. – Луганськ : ДУ НДІ соціально-трудових відносин ; Українська асоціація з розвитку менеджменту, 2013. – 24 с. – Режим доступу: http://www.lir.lg.ua/docs/publikacii/m_svb.pdf
3. Показники моніторингу впровадження та сертифікації систем управління за даними Реєстру Системи сертифікації УкрСЕПРО [Електронний ресурс] / ДП «УкрНДЦ». – Режим доступу: http://www.ukrndnc.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=865&Itemid=70
4. Праця України у 2013 році. Статистичний збірник / [за ред. О. Г. Осауленка]; Державна служба статистики України. – К. : Консультант, 2014. – 336 с.
5. Україна у цифрах 2013 : [Статистичний збірник] / За ред. О. Г. Осауленка. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 240 с.
6. Статистичний щорічник України за 2007 р. / За ред. О. Г. Осауленка. – К. : Державний комітет статистики України, 2008. – 572 с.
7. Статистичний щорічник України за 2008 р. / За ред. О. Г. Осауленка. – К. : Державний комітет статистики України, 2009. – 567 с.
8. Статистичний щорічник України за 2009 р. / За ред. О. Г. Осауленка. – К. : Державний комітет статистики України, 2010. – 567 с.
9. Статистичний щорічник України за 2010 р. / За ред. О. Г. Осауленка. – К. : Державний комітет статистики України, 2011. – 560 с.
10. Статистичний щорічник України за 2011 р. / За ред. О. Г. Осауленка. – К. : Державний комітет статистики України, 2012. – 559 с.
11. Статистичний щорічник України за 2012 р. / За ред. О. Г. Осауленка. – К. : Державний комітет статистики України, 2013. – 552 с.

References

1. Kolot, A. M. (Ed.), & Hrishnova, O. A. (2012). *Sotsialna vidpovidalnist: teoriia i praktyka rozvytku: monohrafiia [Social responsibility: theory and practice of development: monograph]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
2. Melnyk, S. V., Chumakov, D. D., & Ushakova, N. M. (2013). *Metodychni rekomendatsii shchodo formuvannia ta vprovadzhenia v Ukraini systemy sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu (vyrobnychy riven) [Methodical recommendations as to formation and implementation in Ukraine the system of social responsibility of business (production level)]*. Luhansk: DU NDI socially-labour relations; Ukrainian association for management development. Retrieved from http://www.lir.lg.ua/docs/publikacii/m_svb.pdf [in Ukrainian].
3. Pokaznyky monitorynhu vprovadzhenia ta sertyfikatsii system upravlinnia za danymy Reiestru Systemy sertyfikatsii UkrSEPRO [Indicators of monitoring implementation and certification of management systems according to the Register System of certification of Ukrainian national certification system]. [www.ukrndnc.org.ua](http://www.ukrndnc.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=865&Itemid=70). Retrieved from http://www.ukrndnc.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=865&Itemid=70 [in Ukrainian].
4. Osaulenko, O. H. (Ed.). (2014). *Pratsia Ukrainy u 2013 rotsi. Statystychnyi zbirnyk [Work of Ukraine in 2013. Statistical Yearbook]*. Kyiv: Konsultant [in Ukrainian].
5. Osaulenko, O. H. (Ed.). (2014). *Ukraina u tsyfrakh 2013: [Statystychnyi zbirnyk] [Ukraine in Figures 2013: [Statistical Yearbook]]*. Kyiv: State statistic service of Ukraine [in Ukrainian].
6. Osaulenko, O. H. (Ed.). (2008). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2007 r. [Statistical Yearbook of Ukraine for 2007]*. Kyiv: State statistic service of Ukraine [in Ukrainian].
7. Osaulenko, O. H. (Ed.). (2009). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2008 r. [Statistical Yearbook of Ukraine for 2008]*. Kyiv: State statistic service of Ukraine [in Ukrainian].
8. Osaulenko, O. H. (Ed.). (2010). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2009 r. [Statistical Yearbook of Ukraine for 2009]*. Kyiv: State statistic service of Ukraine [in Ukrainian].
9. Osaulenko, O. H. (Ed.). (2011). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2010 r. [Statistical Yearbook of Ukraine for 2010]*. Kyiv: State statistic service of Ukraine [in Ukrainian].

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

10. Osaulenko, O. H. (Ed.). (2012). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2011 r. [Statistical Yearbook of Ukraine for 2011]*. Kyiv: State statistic service of Ukraine [in Ukrainian].

11. Osaulenko, O. H. (Ed.). (2013). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2012 r. [Statistical Yearbook of Ukraine for 2012]*. Kyiv: State statistic service of Ukraine [in Ukrainian].

Надійшла 12.03.2015